

Janusz Gręźlikowski

Kongregacje dekanalne na tle zadań i obowiązków dziekanów w ustawodawstwie synodalnym diecezji włocławskiej w okresie potrydenckim

Prawo Kanoniczne : kwartalnik prawnohistoryczny 45/3-4, 181-210

2002

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KS. JANUSZ GRĘŻLIKOWSKI

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

KONGREGACJE DEKANALNE NA TLE ZADAŃ I OBOWIĄZKÓW DZIEKANÓW W USTAWODAWSTWIE SYNODALNYM DIECEZJI WŁOCŁAWSKIEJ W OKRESIE POTRYDENCKIM

Treść: Wstęp. 1. Synody potrydenckie diecezji wrocławskiej. 2. Rozwój sieci dekanalnej. 3. Zadania i obowiązki dziekanów w uchwałach synodalnych. 4. Kongregacje dekanalne jako jeden z ważnych i istotnych obowiązków dziekanów. Zakończenie.

Wstęp

Reforma Kościoła zainicjowana przez Sobór Trydencki (1545-1563) objęła wiele dziedzin życia kościelnego i religijnego, stając się na kilka stuleci istotnym i wiążącym punktem odniesienia dla ustawodawcy partykularnego. Dekrety soborowe zmierzając do wzmocnienia organizacji i dyscypliny kościelnej stanowiły dla ustawodawców synodalnych, tak prowincjonalnych, jak i diecezjalnych, podstawowe źródło w usuwaniu zaistniałych przeszkód i podejmowaniu ofensywnej akcji duszpasterskiej. Wdrażanie w życie reformistycznych postanowień soborowych z reguły następowało powoli i sukcesywnie oraz wymagało odbycia nie jednego, lecz kilku synodów diecezjalnych. Dokonywał się tutaj swoisty proces przyswajania osiągnięć Tridentinum, aplikowanych stosownie do konkretnego zapotrzebowania społecznego i znajdujących wyraz w różnych wariantach potrydenckiego ustawodawstwa diecezjalnego. Jego ostateczny kształt zależał niewątpliwie w pierwszym rzędzie od osoby stojącego na czele diecezji. Tak też było w Kościele wrocławskim okresu potrydenckiego, gdzie biskupi wrocławscy, a szczególnie biskup Stanisław Karnkowski i biskup Hieronim Rozrażewski byli rzecznikami wprowadzenia w życie diecezji na-

tychmiastowej reformy trydenckiej, co potem podejmowali ich późniejsi następcy¹.

Mając na uwadze odnowę duszpasterstwa, jak również podniesienie karności kościelnej duchowieństwa, Sobór zwracał uwagę m.in. na rolę struktur dekanalnych w organizacji diecezjalnej². W następstwie tego Kongregacja Soboru określiła szczegółowe zadania dziekanów, przyznając im ważne miejsce w administracji diecezjalnej³. Nic też dziwnego, że już w drugiej połowie XVI wieku daje się zauważyć, również w Polsce, odnowienie i pomnożenie sieci dekanalnej. Zwracały na to uwagę potrydenckie synody prowincjonalne, nie tylko polecając rozbudowę wspomnianej sieci, ale także nakładając na dziekanów doniosłe obowiązki, m.in. zwoływanie kongregacji dekanalnych duchowieństwa. Jako pierwszy z polskich potrydenckich synodów prowincjonalnych zwrócił na to uwagę synod warszawski z 1561 r. Polecał on biskupom ordynariuszom przywrócenie urzędu dziekańskiego i powiększenie dekanatów w poszczególnych diecezjach, co miało wpłynąć na poziom życia religijnego duchowieństwa i wzrostu dyscypliny kościelnej. Synod określał, aby proboszczowie dekanatów na czele z dziekanem zbierali się na kongregacje dekanalne, czyli zebrania dekanalne dwa razy w roku, by w ten sposób tępić wszelkie nadużycia i radzić wspólnie nad sprawami duszpasterstwa⁴.

Właśnie kongregacje dekanalne stały się zasługującą na uwagę instytucją, torującą drogę reformie trydenckiej, gdy chodzi o szeregi duchowieństwa diecezjalnego. W okresie potrydenckim dekanaty awansowały do roli najważniejszego ogniwa pośredniego pomiędzy biskupem i centralnymi urzędami diecezji a parafiami.⁵ Wzrost ich roli był związany z dążeniem do usprawnienia administracji diecezjalnej.⁶

¹ Zob. J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy trydenckiej w diecezji wrocławskiej w świetle ustawodawstwa synodalnego*, Wrocław 2000, s. 28-29.

² Conc. Trid., sess. XIV, c. 9 de ref.; sess. XXIX, c. 13 de ref.

³ B. Kumor, *Dzieje ustroju kościelnego w Polsce*. W: *Historia Kościoła w Polsce*. Red. B. Kumor, Z. Obertyński, t. I, cz. 2, Poznań-Warszawa 1974, s. 249.

⁴ Zob. B. Ulanowski, *Materiały do historii ustawodawstwa synodalnego w Polsce w wieku XVI*. W: *Archiwum Komisji Historycznej*, t. I, Kraków 1895, s. 457, statut 3; Por. I. Subera, *Synody prowincjonalne arcybiskupów gnieźnieńskich*, Warszawa 1981, s. 106.

⁵ J. Kłoczowski, *Uwagi wstępne. Chrześcijaństwo polskie XVI-XVIII wieku*. W: *Kościół w Polsce*, pr. zb. pod red. J. Kłoczowskiego, t. II, Kraków 1970, s. 51.

⁶ S. Litak, *Kościół w Polsce w okresie reformacji i odnowy potrydenckiej*. W: *Historia Kościoła*, pod red. H. Tüchle i C. A. Bouman, t. III, Warszawa 1986, s. 386.

Kongregacje dekanalne stanowiły przedmiot m.in. kilku potrydenckich synodów diecezji wrocławskiej, zwanej wtedy kujawsko-pomorskiej.

1. Synody potrydenckie diecezji wrocławskiej

Praktyka synodalna w diecezji wrocławskiej, mająca w swych dziejach cztery kolejne okresy, które ściśle związane są z nazwą diecezji,⁷ ma swoją bogatą i ciekawą historię, która nie doczekała się jednak wielu wydań statutów synodalnych, jak i ich opracowań.⁸ Za

⁷ Okres kruszwicki (od początków do 1123 r.), kujawsko – pomorski (1123-1818), kujawsko-kaliski (1818-1925) i wrocławski (od 1925 r. Zob. Rocznik Diecezji Wrocławskiej, Wrocław 1991, s. 31-33).

⁸ Pierwszy większy zbiór synodów diecezji wrocławskiej wydano w roku 1756 w Warszawie staraniem biskupa Antoniego Sebastiana Dembowskiego, pt. *Statuta episcopatum Cujaviensis*. (Zob. S. Librowski, Synody diecezji wrocławskiej, „Kronika Diecezji Wrocławskiej” 50 (1967) s. 91; J. Koceniak, Antoni Sebastian Dembowski biskup Wrocławski i Pomorski, sylwetka z czasów saskich, Warszawa 1953). Synody ten, który zaginął w czasie II wojny światowej, nie podawał jednak pełnego, obecnie znanego katalogu synodów. Katalog synodów diecezji wrocławskiej podał w sposób dość wyczerpujący i pełny Zenon Chodyński, który ex professo zajmował się synodami wrocławskimi, w swoim opracowaniu *Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae* wydanym w Warszawie w 1890 r. Spis ten obejmował 46 synodów generalnych i partykularnych, czyli diecezjalnych i częstkowych. Po śmierci Zenona Chodyńskiego statuty synodu wrocławskiego z 1612 r. odkrył w Rzymie Teofil Długosz, a ślady czterech innych z roku 1227, 1508, 1537 i 1551 Stanisław Librowski. (Zob. J. Sawicki, Nieznane statuty synodu diecezji wrocławskiej z 1612 r. na podstawie materiałów zebranych przez ks. Teofila Długosza przygotował do druku i wydał Jakub Sawicki, „Prawo Kanoniczne” 15 (1972) nr 3-4, s. 195-213; S. Librowski, Synody diecezji wrocławskiej, s. 87).

Także Stanisław Chodyński bliźniaczy brat Zenona Chodyńskiego, historyk, przyczynił się do rozświetlenia i przybliżenia dziejów synodów diecezji wrocławskiej (Zob. S. Chodyński, Monumenta historica dioeceseos wladislaviensis, t. X, XVI, XVII, XIX, XXV, Wladislaviae 1896-1912; Tenże, Konsystorze diecezji kujawsko-pomorskiej, Wrocław 1914; Tenże, Synody Kościoła polskiego. W: Encyklopedia Kościelna Nowodworskiego, t. XXVII, Warszawa 1904, s. 394-419. O synodach wrocławskich zob. s. 411-412). Szczególnie zaś wspomniany Stanisław Librowski, także historyk i archiwista, poprzez swoje badania archiwalne i źródłowe przyczynił się do uzupełnienia chronologii synodów wrocławskich, a także przybliżenia ich tematyki i znaczenia dla Kościoła wrocławskiego. (Zob. S. Librowski, Synody diecezji wrocławskiej, s. 82-94; Tenże, Kapituła katedralna wrocławska. Zarys dziejów i organizacji, Warszawa 1949; Tenże, Wizytacje diecezji wrocławskiej, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 8 (1964) cz. I, t. 1, z. 1, s. 5-186; Tenże, Sprawa rzekomych synodów diecezji wrocławskiej po 1641 roku, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2 (1961) z. 1-2, s. 345-352).

Do innych opracowań synodów wrocławskich należy zaliczyć prace doktorskie i magisterskie: A. Tomczak, Kancelaria biskupów wrocławskich w okresie księgi wpisów (XV-XVIII w.) „Roczniki Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 69 (1964) z. 3, s. 42-44; A. Bruździński, Wkład biskupa Stanisława Karnkowskiego w dzieło recepcji reformy

Stanisławem Librowskim należy przyjąć, że w latach 1227-1641 w diecezji wrocławskiej odbyło się 51 synodów.⁹ Gdy dołączyć do nich dwa synody odbyte w diecezji po II Soborze Watykańskim z roku 1967 i 1994, to liczba znanych i odbytych synodów wynosi 53. Jeżeli chodzi o potrydenckie synody wrocławskie, to ich katalog obejmuje 20 synodów, 11 diecezjalnych, 8 częściowych odbytych dla archidiakonatu pomorskiego i 1 dla archidiakonatów wrocławskiego i kruszwickiego, które były zwołane w latach 1568-1641¹⁰.

Recepcją uchwał Soboru Trydenckiego zajmowały się przede wszystkim dwa synody biskupa Stanisława Karnkowskiego odbyte w roku 1568¹¹ i 1579¹² oraz siedem synodów biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1581-1600), z tego trzy z nich z 1586,¹³ 1589¹⁴ i 1590 r.¹⁵ były synodami diecezjalnymi, zaś pozostałe z 1585,¹⁶ 1589,¹⁷ 1590¹⁸ i 1598 r.¹⁹ obejmowały tylko archidiakoniat pomorski

trydenckiej w diecezji kujawsko-pomorskiej, Kraków 1990 (mps. Bibl. Sem. Duch. we Wrocławku); J. Borucki, Wkład synodów biskupa Hieronima Rozrażewskiego w dzieło recepcji Soboru Trydenckiego, Warszawa 1998 (mps. Bibl. Sem. Duch. we Wrocławku); S. Wilimowski, Działalność prawno-kościelna biskupa wrocławskiego Macieja Łubieńskiego (1631-1641), Warszawa 1956 (mps. Bibl. Sem. Duch. we Wrocławku); J. Czernski, Synod biskupa Stanisława Karnkowskiego z 1568 roku, Lublin 1995 (mps. Bibl. Sem. Duch. we Wrocławku); W. Łabiak, Dziekani w ustawodawstwie synodalnym diecezji kujawsko-pomorskiej, Wrocław 1952 (mps. Bibl. Sem. Duch. we Wrocławku).

⁹ S. Librowski, Synody diecezji wrocławskiej, s. 87.

¹⁰ Zob. J. Gręźlikowski, Recepcja reformy, s. 32-33.

¹¹ Acta Synodi Dioeceseanae Wladislaviae anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratae. Z. Chodyński, Statuta synodalia dioecesis Wladislaviensis et Pomeraniae, Varsaviae 1890, s. 38-79.

¹² Secunda Synodus Dioeceseana Stanislai Karnkowski, Wladislaviae Anno Domini 1579 celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 80-86.

¹³ Acta et Constitutiones Synodi Dioeceseanae Wladislaviensis (prima)e habite et celebratae, A. D. 1586. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 95-121.

¹⁴ Acta et Constitutiones Synodi secunda dioeceseanae Wladislaviensis die 22 Septembris A. D. 1589 [...] celebratae. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 127-139.

¹⁵ In Synodo Dioeceseana tertia Wladislaviensis per Hier. Rozrażewski episcopum, Anno Domini 1590 celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 140-142.

¹⁶ Acta ruralium decanatum Pomeraniae ex mandato [...] Hieronimi ep. Wladislavien. et Pomeraniae [...] anno 1585 Gedani celebratae. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 87-94.

¹⁷ Synodus sive Congregatio Archidiaconatus Pomeraniae Sobcoviae in parochiali Ecclesia Anno Domini MDLXXXIX [...] celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 121-126.

¹⁸ In Sobcoviensi Synodo Anno Domini 1590 decreta [...] Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 142.

¹⁹ Acta Processus et Decreta Congregationis Archidiaconatus Pomeraniae [...] Hieronimus Comes a Rozrażów [...] in Ecclesia Parochiali Sobcoviensi Anno Domini 1598 [...] celebravit. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 143-151.

i były synodami częstkowymi, które zwoływane były ze względu na wielkość tego archidiaconatu oraz zagrożenia ze strony reformacji. Powyższe synody stanowiły pierwszą i zasadniczą fazę synodów potrydenckich, które miały wybitnie charakter reformistyczny i wprowadzały uchwały Tridentinum w życie diecezji dostosowując prawo partykularne do prawa powszechnego. Synody te odegrały kluczową rolę w recepcji uchwał soborowych, jak też stały się ważnym narzędziem kształtowania nowej rzeczywistości prawnej w Kościele wrocławskim.

Pierwszy potrydencki synod diecezjalny biskupa Stanisława Karnkowskiego odbyty w 1568 r. był oficjalnym przyjęciem w diecezji uchwał soborowych i dał początek wprowadzania ich w życie Kościoła wrocławskiego. Karnkowski jako światły i gorliwy biskup, dostrzegając wiele uchybień i zaniedbań w życiu kościelnym i religijnym diecezji oraz zagrożeń dla duszpasterstwa ze strony innowierców, zwołał pierwszy potrydencki synod diecezji bardzo szybko, bo w pół roku po objęciu diecezji, wcześniej przed oficjalnym przyjęciem uchwał soborowych przez prowincję gnieźnieńską, co miało miejsce na synodzie prowincjalnym piotrkowskim w 1577 r.²⁰ Synod ten był przekazaniem prawowiernej nauki Kościoła i wyjaśnieniem dla duchowieństwa zasad działania duszpasterskiego i życia zgodnego z zasadami prawa trydenckiego. Drugi synod Karnkowskiego z 1579 r. stanowił krótkie kompendium głównych myśli soborowych ugruntowującym wcześniejsze uchwały synodalne.

Siedem synodów biskupa Rozrażewskiego zawiera wiele przepisów prawnych i pouczeń duszpasterskich mających na celu wzrost poziomu życia duchowieństwa i jego działalności duszpasterskiej, jak również życia religijnego wiernych. Statuty synodów miały charakter reformacyjny i były kontynuacją zapoczątkowanego przez biskupa Karnkowskiego procesu urzeczywistniania reformy trydenckiej w diecezji. Ustanowione na nich prawa wywarły znaczny wpływ na życie diecezji w drugiej połowie XVI wieku i zakończyły pierwszą fazę wrocławskich synodów potrydenckich.²¹ Dała ona so-

²⁰ Zob. T. Glemma, M. Banaszak, Przyjęcie reformy trydenckiej w Kościele Polskim. W: Historia Kościoła w Polsce. Red. B. Kumor i Z. Obertyński, t. I, cz. 2, Poznań – Warszawa 1974, s. 173-207.

²¹ J. Borucki, Ustawodawstwo synodalne biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1581-1600). W: „Studia Wrocławskie” t. II, Wrocław 1999, s. 305-318.

lidne podstawy pod dzieło recepcji uchwał trydenckich w Kościele wrocławskim, które podjęły synody późniejsze poprzez swoje przebogate tematycznie statuty zmierzające do odnowy Kościoła wrocławskiego.

Dalszy etap działalności synodalnej obejmuje następujące synody: biskupa Wojciecha Baranowskiego (1607-1608) z 1607 r.;²² trzy synody biskupa Wawrzyńca Gembickiego (1609-1615): częstkowy odbyty dla części kujawskiej diecezji z 1612 r.,²³ diecezjalny z 1613 r.²⁴ i częstkowy odbyty dla archidiaconatu pomorskiego w 1614 r.,²⁵ trzy synody biskupa Pawła Wołuckiego (1616-1622): archidiaconatu pomorskiego z 1617 r.,²⁶ diecezjalny z 1620 r.²⁷ i odbyty dla części pomorskiej diecezji w 1622 r.,²⁸ biskupa Andrzeja Lipskiego (1623-1631) z 1628 r.²⁹ oraz trzy synody biskupa Macieja Łubieńskiego (1631-1641): diecezjalne z 1634³⁰ i 1641 r.³¹ i częstkowy dla archidiaconatu pomorskiego z 1640 r.³² Należy przy tym zaznaczyć, iż spośród wymienionych zgromadzeń synodalnych nie zachowały się uchwały z 1613 i 1640 r.

²² Synodus Dioeciesana Wladislaviensis a. 1607 die 17 septembris celebrata praesidente [...] Alberto Baranowski episcopo Wladislaviensi et Pomeraniae. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 153-161.

²³ J. Sawicki, Nieznane statuty synodu diecezji wrocławskiej z 1612 r., s. 200-213.

²⁴ In Synodo Dioeciesana Laurentii Gembicki episcopi, die 29 maii 1613 anno Wladislaviae celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 163-164.

²⁵ Synodus Dioeciesana pro Archidiaconatu Pomeraniae Anno Domini 1614 celebrata [...]. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 165-167.

²⁶ Synodus SobcoviensiPauli Wołucki episcopi A. D. 1617 celebrata [...]. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 167-171.

²⁷ Synodus Dioeciesana Anni 1620, celebranda Wladislaviae. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 171-180.

²⁸ Congregatio cleri totius Archidiaconatus Pomeraniae, in Ecclesia Parochiali Sobcoviensi, praesidente Paulo Wołucki [...] Anno Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Secundo, celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 182-185.

²⁹ Synodus Dioeciesana Andreae Lipski Episcopi Wladislaviensis die 4 maii Anno Domini 1628 celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 185-196.

³⁰ Acta seu Decreta et Statuta synodalia Wladislaviensis Dioecesis MDCXXXIV, die XVI Maii, et sequentibus sancita. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 200-219.

³¹ Synodus Dioeciesana sub [...] Mathia Łubieński [...] episcopo Wladislaviensi et Pomeraniae, Wladislaviae, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Primo, Die Nona Mensis Junii, celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 222-239.

³² Statuty tego synodu nie zostały spisane, co zostało spowodowane zaniedbaniem sekretarza biskupa. Jedynym dowodem odbycia tego synodu jest zamieszczona notatka w aktach biskupich oraz pismo wystawione w Wolborzu z dnia 27 sierpnia 1640 r. zwołujące synod na 25 września tegoż roku. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. XXXVI.

Zarządzenia powyższych synodów odnoszące się do przekazu wiary i nauczania, sprawowania i przyjmowania sakramentów św., reformy i dyscypliny duchowieństwa, życia religijnego wiernych, spraw majątkowo-administracyjnych i sądowych, a nade wszystko do spraw prowadzenia duszpasterstwa, służyły prawodawcy diecezjalnemu do wdrażania reformy trydenckiej w życie diecezji. W sprawie kongregacji dekanalnych duże znaczenie posiadały synody: diecezjalne z: 1568, 1586, 1589, 1620, 1628 i 1634 roku oraz częstkowe z: 1585, 1598, 1617 i 1622 roku.

2. Rozwój sieci dekanalnej

W ciągu XV i pierwszej połowie XVI wieku ograniczono w całej Polsce władzę dziekanów na rzecz archidiakonów, a jeszcze bardziej oficjałów oraz zmniejszono ich liczbę. Dopiero w okresie postępującej w kraju reformacji episkopat uprzytomnił sobie rolę i znaczenie dziekanów w terenie i odrodził instytucję dziekanatu. Synod prowincjalny warszawski z 1561 r. polecił biskupom wskrzęsić upadłe dekanaty, ożywić istniejące, a nawet utworzyć nowe³³. W diecezji kujawskiej i pomorskiej dekanaty odrodził i podniósł powagę dziekanów biskup Hieronim Rozrażewski³⁴. Utworzona przez niego sieć dekanatów przetrwała przez wiele dziesięcioleci.

Pierwszy wykaz dekanatów diecezji włocławskiej, wtedy zwanej kujawsko-pomorską, znamy z rachunków świętopietrza z lat 1325-1327. Zdaje się jednak, że nie podano tam wszystkich dekanatów, albowiem w archidiakonacie włocławskim nie wymieniono ani jednego, w kruszwickim dwa, a w pomorskim trzy³⁵. Po 1420 r. kujawska część diecezji została podzielona na siedem dekanatów: włocławski, brzeski, inowrocławski, radziejowski, raciążski, bydgoski, kruszwicki. W tym samym czasie archidiakoniat pomorski był podzielony na siedem dekanatów: świecki, nowski, lęborski, tczewski, pucki, kościerzyński³⁶. Od tego czasu aż do roku 1818 dekanaty podlegały zmianom liczebnym i terytorialnym.

³³ W. Góralski, Synod prowincjalny warszawski w dyskusji na Soborze Trydenckim, „Prawo Kanoniczne” 28 (1985) nr 3-4, s. 215-215.

³⁴ J. Borucki, Wkład synodów, s. 31.

³⁵ S. Librowski, Wizytacje diecezji włocławskiej, s. 36.

³⁶ Z. Chodyński, Statuta synodalna, s. IX.

W 1582 r., na początku rządów biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1581-1600), diecezja kujawsko-pomorska liczyła szesnaście dekanatów. W archidiaconacie włocławskim były dwa – brzeski i radziejowski; w kruszwickim cztery – kruszewicki, inowrocławski, raciański i bydgoski; w pomorskim dziesięć – gdański, mirachowski czyli kościerzyński, pucki, zaborski czyli podlaski albo starogardzki, Wyspy Mniejszej (nazywany zblewskim, a potem giemlickim), tczewski, świecki, nowski, lęborski i gniewski³⁷.

W 1615 r. biskup Wawrzyniec Gembicki (1609-1615) rozdrobnił archidiaconat włocławski, tworząc w nim dziewięć dekanatów: kowalski, brzeski, radziejowski, służewski, nieszawski, chodecki, osięciński, bobrownicki i lubieński. Archidiaconat kruszewicki, składający się od roku 1586 z trzech dekanatów podzielił on na cztery – kruszewicki, inowrocławski, gniewkowski i bydgoski. Dekanat raciański, przyłączony do archidiaconatu włocławskiego w 1586 r., został przemianowany ok. 1594 r. przez biskupa Rozrażewskiego na dekanat nieszawski.³⁸ W pięć lat później jego następca biskup Paweł Wołucki (1616-1622) zmniejszył liczbę dekanatów w archidiaconacie włocławskim do sześciu – brzeski, kowalski, radziejowski, lubotyński, nieszawski i służewski. Natomiast w archidiaconacie kruszewickim i pomorskim pozostawił ilość i nazwy dekanatów bez zmian. Było wówczas w diecezji dwadzieścia dekanatów³⁹.

Biskup Maciej Łubieński (1631-1641) w 1634 r. utworzył z parafii zawiślańskich, pomnożonych pozyskaniem w 1633 r. z diecezji płockiej czterech nowych parafii: Ciechocina, Dobrzejewic, Nowogrodu i Złotorii, dekanat bobrownicki w miejsce dekanatu nieszawskiego⁴⁰. W ten sposób dokonana stopniowo reorganizacja sieci dekanalnej stworzyła niemal idealny stan sieci dekanalnej w diecezji włocławskiej. W połowie XVI wieku w archidiaconacie włocławskim znalazło się sześć dekanatów: brzeski, kowalski, radziejowski, lubotyński, bobrownicki i służewski; w archidiaconacie kruszewic-

³⁷ Tamże, s. 37-38.

³⁸ Zob. S. Chodyński, *Monumenta historica dioeceseos wladislaviensis*, t. XXIII, *Wladislaviae* 1910, s. 4.

³⁹ *Synodus Dioecesis Annae 1620, celebranda Wladislaviae*. Z. Chodyński, *Statuta synodalia*, s. 178-180; S. Librowski, *Wizytacje diecezji włocławskiej*, s. 38.

⁴⁰ Zob. *Acta seu Decreta et Statuta synodalia Wladislaviensis Dioecesis MDCXXXIV, die XVI Maii, et sequentibus sancita*. Z. Chodyński, *Statuta synodalia*, s. 213; S. Librowski, *Synody diecezji włocławskiej*, s. 90.

kim – cztery: kruszewicki, inowrocławski, gniewskowski i bydgoski; w archidiakonacie pomorskim – dziesięć: gdański, mirachowski czyli kościerzyński, pucki, zaborski czyli podlaski albo starogardzki, Wyspy Mniejszej (nazywany zblewskim, a potem giemlickim), tczewski, świecki, nowski, lęborski i gniewski. Zaistniały układ struktur dekanalnych trwał niemal do końca XVIII wieku.⁴¹

3. Zadania i obowiązki dziekanów w uchwałach synodalnych

Statuty prawie wszystkich potrydenckich synodów wrocławskich szczegółowo określały i przypominały obowiązki dziekańskie. Już w wieku XV dziekani wyliczani byli w diecezji wrocławskiej jako uczestnicy synodów i posiadali status „pomocników biskupa”, których zadaniem było wprowadzanie uchwał synodalnych i rozporządzeń biskupa w życie dekanatu. Nadto byli nazywani stróżami wiary i obyczajów⁴². W początkach wieku XVI urząd ten został jednak zaniedbany, a dopiero w czasach reformacji i po Soborze Trydenckim zaczęto tworzyć w diecezji coraz to liczniejsze dekanaty⁴³. Było to spowodowane, iż dziekani mogli lepiej spełniać obowiązek stróża wiary i obyczajów oraz dyscypliny kościelnej aniżeli archidiaconi, albowiem archidiakonaty pod względem terytorialnym były duże i archidiaconi nie byli w stanie podołać swoim obowiązkom⁴⁴.

W myśl uchwał Soboru Trydenckiego urząd dziekana miał wpłynąć na odnowę duszpasterstwa. Stąd biskup Karnkowski na synodzie w 1568 podkreślał ich znaczenie i rolę i zobowiązywał do wypełniania swoich obowiązków szczególnie w zakresie czuwania nad obyczajami i życiem duchowieństwa, administrowania sakramentów i sprawowania kultu Bożego oraz wykonywania swoich urzędów.⁴⁵

Instytucję i urząd dziekana w diecezji kujawsko-pomorskiej odrodził i podniósł jego rangę biskup Hieronim Rozrażewski. W artykułach dwóch synodów: diecezjalnego z 1586 r. i archidiakonatu pomorskiego z 1598 r. przypomniał podstawowe obowiązki dzieka-

⁴¹ J. Gręźlikowski, *Recepcja reformy*, s. 116-117.

⁴² *Acta Synodi anno 1418*. Z. Chodyński, *Statuta synodalia*, s. 9; *Statuta Dioecisana Sbignei Episcopi*, anno 1477. Tamże, s. 15; *Ordinationes sub Regimine Petri de Bnin, episcopi*, anno 1487 editae. Tamże, s. 22.

⁴³ W. Łabiak, *Dziekani w ustawodawstwie synodalnym*, s. 6.

⁴⁴ Tamże, s. 7; Zob. I. Subera, *Synody prowincjonalne*, s. 106.

⁴⁵ *Acta Synodi Dioecisanae Wladislaviae anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratae*. Z. Chodyński, *Statuta synodalia*, s. 66.

nów. W artykule *Decanorum ruralium atque eorum congregationum revocatio* synodu z 1586 r. biskup Rozrażewski polecił dziekanom, aby w czasie kongregacji upominali po bratersku tych kapłanów, którzy dawali zgorszenie i zasługiwali na skarcenie, a odmawiających udziału w kongregacji dekanalnej karali grzywna w wysokości jednego florena. Nazwiska tych kapłanów, którzy pomimo upomnienia nie okazali poprawy, miały zostać dostarczone przez dziekana biskupowi lub jego wikariuszowi w sprawach duchowych. Dziekani, którzy zaniedbywaliby nałożone na nich obowiązki, mieli zostać przez biskupa surowo ukarani⁴⁶.

W strukturze hierarchicznej diecezji włocławskiej urząd dziekana stanowił ważne ogniwo, dlatego też już podczas swego pierwszego synodu odbytego w 1585 r. dla archidiakonatu pomorskiego biskup Rozrażewski, w artykule zatytułowanym *Munus et officium decanorum ruralium*, przedstawił ujęty w trzy punkty szeroki program ich zadań i obowiązków:

1. Dziekani zostali zobowiązani do dokładnej znajomości granic swoich dekanatów oraz parafii, kościołów i miast, a także obszaru swojej jurysdykcji⁴⁷.

2. Mieli obowiązek odbywania kongregacji dekanalnych, o czym w dalszej części opracowania, a nadto mieli czuwać, aby wszystkie rozporządzenia ordynariusza były ogłoszone i wyjaśnione proboszczom i jak najlepiej realizowane. Nadto dziekani zostali zobowiązani do towarzyszenia archidiakonowi w wizytacji archidiakońskiej w dekanacie i troski o prawidłowe wypełnienie wszystkich wizytacyjnych wskazań.

3. Ponadto, w myśl zarządzeń synodu z 1586 r., dziekani mieli obowiązek zwracać uwagę:

– w jaki sposób przez proboszczów jest sprawowany kult Boży i jak udzielane są sakramenty;

⁴⁶ Acta et Constitutiones Synodi Dioecesanæ Wladislaviensis (primæ) habite et celebratæ, A. D. 1586. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 105.

⁴⁷ Do wieku XVI nie było w diecezji włocławskiej ustalonych granic ani parafii, ani dekanatów. Granice te zostały ustalone dopiero za rządów biskupa Rozrażewskiego w 1585 r. Od tego czasu dziekani mieli obowiązek znać granice dekanatu, co nie nastręczało – po wyznaczeniu granic – większych trudności, a służyć miało duszpasterstwu i właściwemu kierowaniu dekanatem. Zob. Acta synodi ruralium decanatum Pomæriæ ex mandato [...] Hieronimi ep. Wladislavien. et Pomæriæ [...] anno 1585 Gedani celebratæ. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 92; W. Łabiak, Dziekani w ustawodawstwie synodalnym, s. 21.

- czy dzieci nie umierają bez chrztu;
- czy w szafowaniu sakramentów i innych obrzędów kapłani posługiwali się agendą diecezjalną i księgami zaproponowanymi przez biskupa;
- czy Msze święte i kazania w dni świąteczne, a nawet powszednie odbywają się zgodnie z przepisami prawa;
- czy jacyś parafianie nie zaniedbują spowiedzi i Komunii świętej w okresie wielkanocnym;
- czy umierającym udzielane jest ostatnie namaszczenie;
- czy proboszczowie zachęcają swoich parafian do przyjmowania sakramentu bierzmowania;
- czy spowiednicy w czasie słuchania spowiedzi stosują wszelkie środki ostrożności.

Dziekanii mieli ponadto przypominać proboszczom, aby w poszczególne niedziele wykorzystywali Ewangelię celem wyjaśniania jakiejś części katechezy, tzn. jednego z dwunastu artykułów *Składu Apostolskiego*, *Dekalogu*, siedmiu prośb *Ojcze nasz*, przykazań kościelnych, nowego prawa sakramentów, uczynków miłosierdzia i grzechów głównych. Podobnie byli zobowiązani zatroszczyć się o to, aby wierni w ich dekanatach posiadli znajomość modlitw: *Ojcze nasz*, *Zdrowaś Maryjo*, *Wierzę w Boga i Dekalogu*, zachowywali posty nakazane i kilkakrotnie w ciągu roku byli zapoznawani z treścią bulli *Coenae Domini*. Mieli również zwrócić uwagę na to, czy kapłani z należnym szacunkiem i uwielbieniem, na ile jest to możliwe, sprawowali wspomniane obrzędy, czy celebrowali Mszę świętą w konsekrowanych kościołach albo chociaż przy konsekrowanych ołtarzach i czy odmawiają brewiarz⁴⁸.

W drugiej połowie XVI wieku znacznym problemem w diecezji kujawsko-pomorskiej był brak posłuszeństwa poleceniom biskupa. Stąd prawodawca synodalny zobowiązał dziekanów, aby zachęcali proboszczów do okazywania posłuszeństwa władzy biskupa i w sprawach swoich dochodów postępowali zgodnie z prawem, nie przyjmowali parafii z rąk ludzi świeckich, ponieważ wtedy ipso facto wpadali w ekskomunikę i nie posiadali władzy udzielania sakramentów. Jeśliby zachorował jakiś proboszcz z dekanatu, wtedy dziekan, z racji pełnionego urzędu, miał obowiązek go odwiedzić,

⁴⁸ Acta et Constitutiones Synodi Dioeclesanae Wladislaviensis (primae) habite et celebratae, A. D. 1586. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 105-106.

a jeśli zagrażałoby mu niebezpieczeństwo śmierci, miał zatroszczyć się o udzielenie sakramentów i dostarczenie rzeczy koniecznych umierającemu. W przypadku zaś śmierci proboszcza, dziekan miał za zadanie jak najszybciej poinformować o tym biskupa. Wśród obowiązków dziekańskich wymieniono również: informowanie biskupa o przebiegu kongregacji dekanalnych i poważniejszych nadużyciach istniejących w dekanacie, kontrolowanie ksiąg rachunkowych parafii i beneficjów, sprawdzanie czy z kościołów nie zostało nic sprzedane⁴⁹.

Na ostatnim swoim synodzie odbytym w 1598 r. dla archidiakonu pomorskiego biskup Rozrażewski raz jeszcze przypomniał dziekanom ich obowiązki. Tym razem zostały one ujęte w 28 punktów i zobowiązywały ich do:

- 1) napominania proboszczów, aby uczyli swoich parafian jak robić znak krzyża;
- 2) zatroszczenia się, aby w niedziele i święta proboszczowie nauczali swoich parafian katechizmu;
- 3) dopilnowania, aby proboszczowie lub ich wikariusze słuchali spowiedzi;
- 4) sprawdzania, czy kapłani tułacze, bez komendy od oficjała, nie sprawowali sakramentów w wakujących parafiach;
- 5) zwracania uwagi, jak sprawowali się kapłani w dekanacie;
- 6) badania czy proboszczowie właściwie sprawowali duszpasterstwo i udzielali sakramentów;
- 7) ogłaszania odpustów gregoriańskich;
- 8) przesyłania do kancelarii biskupiej wykazu odpustów, które były już ogłoszone;
- 9) nie pozwalania żadnemu kapłanowi głoszenia kazań, jeśli nie miał na to pozwolenia ordynariusza lub nie posiadał beneficjum w diecezji;
- 10) odbywania zebrania dekanalnego raz w półroczu;
- 11) powiadamianie biskupa o porzuconych parafiach;
- 12) w przypadku śmierci proboszcza, poinformowania biskupa o śmierci oraz zatroszczenia się parafię i wypełnienie testamentu;
- 13) sprawdzania czy każdy proboszcz posiada egzemplarz bulli *Coenae Domini* i czy ogłaszana jest wiernych jej treść;

⁴⁹ Tamże.

14) dopilnowania, ażeby proboszczowie posiadali niezbędne księgi do sprawowania kultu Bożego i sakramentów, tj. mszał, agendę, antyfonarz;

15) polecenia proboszczom prowadzenia ksiąg z nazwiskami: hereetyków, podejrzanych o herezję lub innych przeciwników zwyczajów i dyscypliny kościelnej;

16) upominania proboszczów, aby nie przyjmowali zakonników do słuchania spowiedzi swoich parafian, chyba że zostali oni zatwierdzenie przez biskupa;

17) dopilnowania, aby w parafiach znajdowały się księgi ochrzczonych, w których będą zapisane imiona i nazwiska ochrzczonych ich rodziców i rodziców chrzestnych oraz data i miejsce chrztu;

18) nakazania proboszczom prowadzenie księgi zaślubionych;

19) dopilnowania, aby w poszczególnych kościołach hostie były konsekrowane dwa lub trzy razy w miesiącu i nie używano do odprawiania Mszy świętej skwaśniałego wina;

20) sprawdzania czy proboszczowie znali i wyjaśniali swoim parafianom grzechy zastrzeżone papieżowi i biskupowi;

21) czuwania nad tym, by proboszczowie udzielali Komunii świętej chorym o kończącym życie;

22) dopilnowania, aby w parafiach nie było nieochrzczonych chorych dzieci;

23) napominania w swoich dekanatach podległych księży, aby mieli w swoich kościołach olej święty pochodzący jedynie z kościoła katedralnego;

24) dopilnowania, aby w poszczególnych kościołach odbywały się nabożeństwa czterdziestogodzinne;

25) zatroszczenia się, aby w parafiach przywrócono piękny i święty zwyczaj ostatniego namaszczenia;

26) polecenia wszystkim proboszczom, aby w swoich kościołach znajdowało się baptysterium i chrzest dzieci odbywał się w baptysterium;

27) sprawdzania czy kancelarie parafialne były prowadzone zgodnie z przepisami biskupa;

28) zachęcania do odbywania w kościołach adoracji Krzyża świętego⁵⁰.

⁵⁰ Acta Processus et Decreta Congregationis Archidiaconatus Pomeraniae [...] Hieronimus Comes a Rozrażów [...] in Ecclesia Parochiali Sobcoviensi Anno Domini 1598 [...] celebravit. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 148-149. Zob. J. Borucki, Wkład synodów, s. 183-185.

Synody późniejsze wyznaczały dziekanom podobne i jeszcze inne zadania. Najpierw wymagały od dziekanów, aby byli sami spowiednikami duchowieństwa dekanatu⁵¹, później – jak to czynił synod z 1634 r. – zobowiązywały dziekanów do wyznaczania dla duchowieństwa dekanatu przykładowych i zacnych spowiedników⁵². Synod częstkowy z 1622 r. nakazywał dziekanowi, aby wyznaczając kogoś na spowiednika, kierował się roztropnością i dobrem duchowym duchowieństwa⁵³.

Synody diecezjalne z 1622 r., 1628 r. i 1634 r. nakazywały dziekanom – podobnie jak to czynił synod biskupa Rozrażewskiego z 1586 r. – towarzyszenie biskupowi, archidiakonowi czy też wyznaczonemu przez biskupa wizytatorowi, w czasie wizytacji. Wizytacje te miały na celu „zachowanie czystości wiary i umocnienie obyczajów chrześcijańskich wśród wiernych”⁵⁴.

Wiele miejsca synody wrocławskie poświęcały przeprowadzaniu wizytacji parafii przez dziekana. W myśl postanowień Tridentinum, dziekani będąc bezpośrednimi przełożonymi proboszczów z ramienia biskupa, mogli najlepiej zbadać potrzeby i bolączki parafii. Celem takiej wizytacji parafialnej – jak podkreślał synod biskupa Macieja Łubieńskiego z 1641 r. – było czuwanie nad stanem moralnym i materialnym parafii. Swoje wizytacje byli zobowiązani przeprowadzać raz w roku, a sprawozdanie z niej przestać biskupowi⁵⁵.

Czuwanie nad stanem moralnym parafii obejmowało badanie życia moralnego i obyczajów duchowieństwa, czuwanie czy kapłani

⁵¹ Acta Processus et Decreta Congregationis Archidiaconatus Pomeraniae [...] Hieronimus Comes a Rozrażów [...] in Ecclesia Parochiali Sobcoviensi Anno Domini 1598 [...] celebravit. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 145.

⁵² Acta seu Decreta et Statuta synodalia Wladislaviensis Dioecesis MDCXXXIV, die XVI Mai, et sequentibus sancita. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 200.

⁵³ Congregatio cleri totius Archidiaconatus Pomeraniae, in Ecclesia Parochiali Sobcoviensi, praesidente Paulo Wołucki [...] Anno Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Secundo, celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 184.

⁵⁴ Congregatio cleri totius Archidiaconatus Pomeraniae, in Ecclesia Parochiali Sobcoviensi, praesidente Paulo Wołucki [...] Anno Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Secundo, celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 184; Synodus Dioeciesana Andreae Lipski Episcopi Wladislaviensis die 4 maii Anno Domini 1628 celebrata. Tamże, ss. 188; Acta seu Decreta et Statuta synodalia Wladislaviensis Dioecesis MDCXXXIV, die XVI Maii, et sequentibus sancita. Tamże, s. 200.

⁵⁵ Synodus Dioeciesana sub [...] Mathia Łubieński [...] episcopo Wladislaviensi et Pomeraniae, Wladislaviae, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Primo, Die Nona Mensis Junii, celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 238.

dekanatu prowadzili właściwy tryb życia, nacechowany dobrymi obyczajami, jak to twierdziły synody z 1622 r.⁵⁶, 1628 r.⁵⁷, 1634 r.⁵⁸ i 1641 r.⁵⁹, czuwanie nad przestrzeganiem rezydencji duchowieństwa⁶⁰, znajomości teologii i prawa kanonicznego⁶¹, co wiązało się z obowiązkiem egzaminowania duchowieństwa z zakresu teologii moralnej, dogmatycznej, prawa kanonicznego, sakramentu pokuty, liturgiki, głoszenia Słowa Bożego, udzielania sakramentów, zwłaszcza umierającym, sprawowania kultu Bożego, chowaniem zmarłych. Synod biskupa Macieja Łubieńskiego z 1641 r. nazywał dziekana „ojcem i stróżem”⁶².

Wizytacja dziekańska obejmowała także sprawy materialne i majątkowe. Najpierw przedmiotem wizytacji miał być kościół, jego stan zewnętrzny i wewnętrzny, wystrój, utrzymanie, ołtarze, troska o przechowywanie i bezpieczeństwo Najświętszego Sakramentu, cmentarz⁶³, wyposażenie kościoła w szaty liturgiczne, księgi, sprzęty i paramenty oraz ich czystość i schludność⁶⁴. Podczas wizytacji dziekani mieli również sprawdzać księgi parafialne (metrykalne),

⁵⁶ *Congregatio cleri totius Archidiaconatus Pomeraniae*, in *Ecclesia Parochiali Sobcoviensi*, praesidente Paulo Wołucki [...] Anno Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Secundo, celebrata. Z. Chodyński, *Statuta synodalia*, s., s. 184.

⁵⁷ *Synodus Dioeciesana Andreae Lipski Episcopi Wladislaviensis die 4 maii Anno Domini 1628 celebrata*. Z. Chodyński, *Statuta synodalia*, s. 194.

⁵⁸ *Acta seu Decreta et Statuta synodalia Wladislaviensis Dioecesis MDCXXXIV, die XVI Maii, et sequentibus sancita*. Z. Chodyński, *Statuta synodalia*, s. 200

⁵⁹ *Synodus Dioeciesana sub [...] Mathia Łubieński [...] episcopo Wladislaviensi et Pomeraniae, Wladislaviae, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Primo, Die Nona Mensis Junii, celebrata*. Z. Chodyński, *Statuta synodalia*, s. 236 i 238.

⁶⁰ *Synodus Sobcoviensis Pauli Wołucki, episcopi A. D. 1617 celebrata [...] Z. Chodyński, Statuta synodalia*, s. 170.

⁶¹ Tamże; *Synodus Dioeciesana Anni 1620, celebranda Wladislaviae*. Tamże, s. 176; *Congregatio cleri totius Archidiaconatus Pomeraniae, in Ecclesia Parochiali Sobcoviensi, praesidente Paulo Wołucki [...] Anno Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Secundo, celebrata*. Tamże, s. 184.

⁶² *Synodus Dioeciesana sub [...] Mathia Łubieński [...] episcopo Wladislaviensi et Pomeraniae, Wladislaviae, Anno Domini Millesimo Sexcentesimo Quadragesimo Primo, Die Nona Mensis Junii, celebrata*. Z. Chodyński, *Statuta synodalia*, s. 238.

⁶³ *Synodus Sobcoviensis Pauli Wołucki, episcopi A. D. 1617 celebrata [...] Z. Chodyński, Statuta synodalia*, s. 170; *Synodus Dioeciesana Anni 1620, celebranda Wladislaviae*. Tamże, s. 176.

⁶⁴ *Synodus Sobcoviensis Pauli Wołucki, episcopi A. D. 1617 celebrata [...] Z. Chodyński, Statuta synodalia*, s. 170; *Congregatio cleri totius Archidiaconatus Pomeraniae, in Ecclesia Parochiali Sobcoviensi, praesidente Paulo Wołucki [...] Anno Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Secundo, celebrata*. Tamże, s. 184.

na co zwracał szczególną uwagę synod archidiaconatu pomorskiego z 1622 r.⁶⁵

Synod biskupa Andrzeja Lipskiego z 1628 r. nakazywał dziekanom przesyłanie do Kurii pisemnych sprawozdań z odbytych wizytacji parafialnych. Sprawozdanie te bowiem, miały służyć pomocą dla biskupa w zorientowaniu się jak przedstawiało się w poszczególnych dekanatach życie religijne wśród duchownych i wiernych świeckich, a także duszpasterstwo⁶⁶. Nadto zobowiązywał kapłanów do całkowitego posłuszeństwa dziekanom. W przypadku niesubordynacji i stwierdzonego uporów, nadmieniały statuty, winni mieli być ukarani przez biskupa, stosownie do ciężkości wykroczenia⁶⁷.

Ten sam synod, ustanawiał dziekanów świadkami synodalnymi. Wcześniej wspominał o świadkach synodalnych synod przedtrydencji biskupa Piotra z Bnina Moszyńskiego (1484-1495) z 1487 r., nakazując im czuwanie nad życiem moralnym i postępowaniem duchowieństwa według zasad i norm Kościoła i wizytowanie proboszczów⁶⁸. Świadkowie ci, jako mężowie zaufania, byli zarazem dziekanami, dowodzi tego norma synodu z 1628 r. Ustawodawca nakazywał powyższym świadkom czuwanie nad życiem moralno-religijnym kapłanów i informowanie o moralności duchowieństwa na synodzie. Zobowiązywał ich poprzez składanie specjalnej przysięgi do wiernego i uczciwego wypełniania obowiązków na nich nałożonych⁶⁹.

Powyższe obowiązki i zadania, tak liczne i wymagające od dziekanów wysiłku i zaangażowania, dobrze realizowane, gwarantowały – zdaniem prawodawców synodalnych – wzrost karności, moralności i dyscypliny wśród duchowieństwa, odnowę duszpasterstwa, a także wprowadzanie w życie parafialne przepisów prawa powszechnego i diecezjalnego. Należy podkreślić, że przede wszystkim synody biskupa Rozrażewskiego i synody biskupów: Pawła Wołuckiego (1617, 1620 i 1622 r.), Andrzeja Lipskiego (1628) i Macie-

⁶⁵ Congregatio cleri totius Archidiaconatus Pomeraniae, in Ecclesia Parochiali Sobcoviensi, praesidente Paulo Wołucki [...] Anno Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Secundo, celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 184.

⁶⁶ Synodus Dioeciesana Andreae Lipski Episcopi Wladislaviensis die 4 maii Anno Domini 1628 celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 188.

⁶⁷ Tamże.

⁶⁸ Ordinationes sub Regimine Petri de Bnin, episcopi Anno 1487 editae. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 26.

⁶⁹ Synodus Dioeciesana Andreae Lipski Episcopi Wladislaviensis die 4 maii Anno Domini 1628 celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 189.

ja Łubieńskiego (1634) miały decydujący wpływ na kształt urzędu dziekańskiego w diecezji wrocławskiej, jego funkcjonowanie i zadania jakie spełniał dla ożywienia duszpasterstwa i reformowania Kościoła. Należy przypuszczać, że w drugiej połowie XVII wieku i później, po ustaniu działalności synodalnej w diecezji wrocławskiej, tak jak to było w innych diecezjach⁷⁰, urząd ten rozwijał się i odgrywał ważną rolę w duszpasterstwie.

4. Kongregacje dekanalne jako jeden z ważnych i istotnych obowiązków dziekanów

Twórcą konferencji dekanalnych, czyli zebrań, albo kongregacji dekanalnych był św. Karol Boromeusz. Jako arcybiskup Mediolonu na synodzie prowincjalnym w 1565 r. zarządził, aby po dekanatach odbywały się kongregacje dekanalne. Zebrania te dziekan był obowiązany prowadzić raz w miesiącu, a miejscem ich odbywania były kościoły dekanatu, wyznaczane – per turnum – przez dziekana. Synod podawał także porządek takich zebrań. Ich praktyka szybko rozpowszechniła się w całym Kościele, także w Polsce. W diecezji wrocławskiej była znana już w XVI wieku, gdyż pierwszy trydencki synod z 1568 roku o nich wspomina⁷¹.

Właśnie biskup Stanisław Karnkowski na powyższym synodzie zobowiązywał dziekanów, aby wyznaczali miejsce zebrań dekanalnych dwa razy w roku i gromadząc duchowieństwo „przeegzaminowali ich z nauki i życia” oraz przekazywali potrzebne wiadomości z teologii i prawa. Celem zagwarantowania należytej frekwencji na spotkaniach dekanalnych, prawodawca synodalny ustanowił sankcję karną wobec tych duchownych, którzy – prawnie nieprzeszkodzeni – absentowaliby się od uczestniczenia w kongregacji. Każde nie usprawiedliwione niestawiennictwo proboszcza lub komendara groziło karą grzywny jednego florena, natomiast nieobecność wikariusza – analogiczną karą połowy florena. Sumy te miały być przeznaczane na rzecz majątku kościoła, w którym odbywała się

⁷⁰ Zob. M. Przybyłko, Urząd dziekana w rozwoju historycznym, PK 3 (1960) nr 3-4, s. 195-272; 5 (1962) nr 1-2, s. 77-148; Tenże, Urząd dziekana w polskim ustawodawstwie synodalnym XVIII wieku, PK 9 (1966) nr 1-2, s. 113-211; PK 19 (1976) nr 1-2, s. 203-239.

⁷¹ Zob. W. Łabiak, Dziekani w ustawodawstwie synodalnym, s. 35; W. Góralski, Reforma trydencka w diecezji i prowincji mediolańskiej w świetle pierwszych synodów kard. Karola Boromeusza, Lublin 1988, s. 252-254.

kongregacja, a ich wyegzekwowanie zostało zlecone proboszczowi tego kościoła⁷². Obowiązek zwoływania i odbywania kongregacji dekanalnych dla duchowieństwa nakładały na dziekanów również synody odbywane w innych diecezjach⁷³.

W artykule *Decanorum ruralium atque eorum congregationum revocatio* synodu z 1586 r. biskup Rozrażewski wskazał na godny pochwały zwyczaj, zgodnie z którym wszyscy proboszczowie dwukrotnie w ciągu roku zbierali się w miejscu wyznaczonym przez dziekana, na kongregację dekanalną, gdzie dyskutowali o zagrożeniach, które trzeba było usunąć z życia dekanatu, o trudnościach w pracy duszpasterskiej i o sprawach bieżących. Biskup polecił jednocześnie dziekanom, aby w czasie kongregacji upominali po bratersku tych kapłanów, którzy dawali zgorszenie i zasługiwali na skarcenie, a odmawiających udziału w kongregacji karali grzywną w wysokości jednego florena. Nazwiska tych kapłanów, którzy pomimo upomnienia nie okazali poprawy, miały zostać dostarczone przez dziekana biskupowi lub jego wikariuszowi w sprawach duchowych. Dziekani, którzy zaniedbywaliby nałożone na nich obowiązki, mieli – w myśl uchwał synodalnych – zostać przez biskupa surowo ukarani⁷⁴.

Na drugim synodzie diecezjalnym biskupa Rozrażewskiego odbytym w 1589 r. wydano uzupełnienie do powołanej na poprzednim synodzie kongregacji dekanalnej. Uzupełnienie to składało się z trzech punktów. W pierwszym z nich dziekani zostali zobowiązani, aby podczas konferencji dekanalnych sprawdzali, czy wszyscy

⁷² Acta Synodi Dioecesanæ Wladislaviae anno 1568 per Stanislaum Karnkowski episcopum celebratae. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 66.

⁷³ Synod płocki z 1593 r. wśród zadań i obowiązków dziekańskich na pierwszym miejscu wymienia obowiązek zwoływania i odbywania dwa razy w roku kongregacji dekanalnych dla duchowieństwa. Dziekani zostali zobowiązani do wzywania na tego rodzaju spotkania wszystkich proboszczów, komendarzy oraz wikariuszy. Jako miejsce odbywania kongregacji wskazano kościoły parafialne dekanatu, wyznaczone przez dziekana. Zob. W. Góralski, Reformistyczne synody płockie, s. 125; Zob. Tenże, Kongregacje dekanalne w ustawodawstwie synodalnym diecezji płockiej w okresie potrydenckim. W: pr. zb. „Kościół i Prawo”, t. VII, Lublin 1990, s. 53-65; W sprawie powołanej do życia kongregacji dekanalnej synod poznański z 1642 r. zobowiązywał wszystkich duchownych do przestrzegania przepisów zawartych w „Pastoralnej” kardynała Maciejowskiego. Kto zaś bez podania słusznej przyczyny nie wziąłby udziału w kongregacji, miał być ukarany przez dziekana grzywną trzech marek. Zob. M. Fąka, Synod diecezjalny z roku 1642. W: „Studia Prawno-Historyczne”, Warszawa 1971, s. 232.

⁷⁴ Acta et Constitutiones Synodi Dioecesanæ Wladislaviensis (primae) habite et celebratae, A. D. 1586. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 105.

kapłani pracujący w dekanacie mają inwestytury albo komendy i czy dobrze znają formułę absencji. W drugim nakazano dziekanom ogłaszać na każdej kongregacji wydarzenia dotyczące papieża i biskupa oraz wszystko to, co zostało uchwalone na synodach prowincjalnych. W punkcie trzecim prawodawca synodalny zobowiązywał dziekana, aby omawiał z poszczególnymi rządcami parafii zgłaszane przez nich trudności lub problemy, przy czym należało tutaj uwzględniać głosy wszystkich zebranych⁷⁵.

Do sprawy kongregacji dekanalnych nawiązał ten sam biskup na synodzie częściowym odbytym dla archidiaconatu pomorskiego w 1598 r., gdzie w artykule *Munus et officium decanorum ruralium* zobowiązywał dziekanów, aby dwa razy w ciągu roku zwoływali proboszczów lub ich komendatariuszy na kongregacje dekanalne, którym mieli przewodniczyć. Określał jednocześnie szczegółowy przebieg takiego zebrania. W myśl prawodawcy kongregacja miała składać się z Mszy o Duchu Świętym, przemówienia okolicznościowego dziekana oraz debaty z proboszczami i komendarzami na temat właściwego spełniania urzędów duszpasterskich i pracy duszpasterskiej w dekanacie. W dalszym ciągu dziekan winien omawiać z poszczególnymi rządcami parafii zgłaszane przez nich trudności, przy czym należało uwzględniać głosy wszystkich zebranych. Jeżeli w dekanacie znajdowałiby się kapłani dający zgorzienie, to dziekan miał obowiązek ich upomnieć, a w przypadku gdyby zgorzienie było duże i dziekan nie był w stanie sam się z nim uporać, wtedy powinien sprawę skierować do biskupa lub jego wikariusza w sprawach duchowych. Mieli też dziekani czuwać, aby wszystkie zarządzenia biskupa ordynariusza były na kongregacji dekanalnej ogłoszone i wyjaśnione proboszczom i jak najlepiej realizowane⁷⁶.

Odbywanie kongregacji dekanalnych uznano za ważną dziedzinę w sferze obowiązków dziekańskich synody z 1617 r.⁷⁷, 1620 r.⁷⁸,

⁷⁵ Acta et Constitutiones Synodi secunda dioeceseanae Wladislaviensis die 22 Septembris A. D. 1589 [...] celebratae. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 133.

⁷⁶ Acta Processus et Decreta Congregationis Archidiaconatus Pomeraniae [...] Hieronimus Comes a Rozrażów [...] in Ecclesia Parochiali Sobcoviensi Anno Domini 1598 [...] celebravit. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 148-149.

⁷⁷ Synodus Sobcoviensis Pauli Wołucki, episcopi A. D. 1617 celebrata [...] Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 170.

⁷⁸ Synodus Dioeceseana Anni 1620, celebranda Wladislaviae. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 176.

1622 r.⁷⁹, 1628 r.⁸⁰ oraz z 1634 r.⁸¹ Przede wszystkim zwracały uwagę na ich rolę i znaczenie dla ożywienia i podtrzymywania ducha kapłańskiego wśród duchowieństwa dekanatu, zaradzania potrzebom duszpasterskim i realizowania postanowień synodalnych.

Statuty synodu biskupa Pawła Wołuckiego odbytego dla archidiakonatu pomorskiego w 1617 r. przypominały dziekanom powinność zwoływania – dwa razy w ciągu roku – zebrań duchowieństwa. Podczas zgromadzeń dekanalnych dziekani mieli obowiązek poznawać, co zaznaczono w statutach, stan religijno-moralny oraz potrzeby poszczególnych parafii. Szczególną uwagę dziekani mieli zwrócić na występujące w dekanacie przestępstwa, a nazwiska popełniających je dziekani zobowiązani byli przedstawiać biskupowi. Poza tym przypomniano obowiązek spisywania przez dziekanów podczas kongregacji dóbr pozostałych po kapłanach zmarłych bez testamentów⁸².

Ten sam biskup, wychodząc z założenia, że najlepszym i najsukuczniejszym środkiem spełniania przez dziekanów ich odpowiedzialnych zadań są właśnie kongregacje duchowieństwa, nakazywał, aby kongregacje dekanalne składały się z dwóch części: ascetycznej (Msza z kazaniem) i obradowej. Podczas drugiej części zebrania, prowadzonej przez dziekana, przedmiotem obrad miały być sprawy dobrego i godnego duszpasterzowania⁸³. Na swoim trzecim synodzie odbytym dla archidiakonatu pomorskiego w roku 1622 prawodawca synodalny zobowiązywał dziekanów do sprawdzania świadectw ustanowienia kanonicznego proboszczów, bądź inwestytury, a co za tym szło, sprawy jurysdykcji słuchania spowiedzi i głoszenia kazań. Każdy proboszcz miał obowiązek podczas zebrania dekanalnego dać sprawozdanie ze swego życia kapłańskiego i życia parafii. Jeżeli dziekani zauważyli u jakiegoś duchownego zaniedba-

⁷⁹ *Congregatio cleri totius Archidiaconatus Pomeraniae, in Ecclesia Parochiali Sobcoviensi, praesidente Paulo Wolucki [...] Anno Millesimo Sexcentesimo Vigesimo Secundo, celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 184.*

⁸⁰ *Synodus Dioeciesana Andreae Lipski Episcopi Wladislaviensis die 4 maii Anno Domini 1628 celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 188.*

⁸¹ *Acta seu Decreta et Statuta synodalia Wladislaviensis Dioecesis MDCXXXIV, die XVI Maii, et sequentibus sancita. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 200 i 231.*

⁸² *Synodus Sobcoviensis Pauli Wolucki, episcopi A. D. 1617 celebrata [...] Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 170.*

⁸³ *Synodus Dioeciesana Anni 1620, celebranda Wladislaviae. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 176.*

nia, czy to w życiu duchowym czy administrowania parafią, mieli prawo upominać, a jeżeli zaniedbanie to się powtarzało, to nakładali nagane. Gdy natomiast miały miejsce większe występki i zgorzsenia w dekanacie, dziekan – po zbadaniu całej sprawy – był zobowiązany o wszystkim powiadomić pisemnie biskupa. Jednocześnie synod polecał dziekanom troskę o utrzymywanie wśród duchowieństwa swoich okręgów ducha jedności i miłości⁸⁴.

Synod biskupa Andrzeja Lipskiego z 1628 r. w rozdziale *De officio decanorum* nakazywał dziekanom przesyłanie do Kurii pisemnych sprawozdań z odbytych zebrań dekanalnych, jak i wizytacji parafialnych. Sprawozdanie te miały służyć pomocą dla biskupa w zorientowaniu się jak przedstawiało się w poszczególnych dekanatach życie religijne wśród duchownych i wiernych świeckich, a także duszpasterstwo. Nadto zobowiązywał kapłanów dekanatu do całkowitego posłuszeństwa dziekanom⁸⁵.

Wiele miejsca kongregacjom dekanalnym poświęcił biskup Maciej Łubieński na swoim pierwszym synodzie w 1634 r. Jako prawodawca diecezjalny pragnął, jak sam nadmieniał, podać dziekanom i pozostałym duchownym, jasny, jednolity i praktyczny zbiór norm regulujących to zagadnienie, zredagowany na podstawie *Listu pasterskiego* Bernarda Maciejowskiego oraz innych dokumentów, w tym uwzględniających wcześniejsze uchwały synodalne. Toteż w statutach synodalnych znalazło się wiele bardzo szczegółowych zarządzeń.

Miejscem zgromadzenia dekanalnego miały być, jak zaznaczały statuty synodalne, kościoły poszczególnych parafii w dekanacie, zaś czas odbywania – to połowa czerwca oraz początek listopada. Przynajmniej na miesiąc przed planowaną kongregacją dziekan powinien powiadomić – drogą kurrendy – duchowieństwo dekanatu o jej dokładnym terminie. Zwołując zebranie dziekan miał obowiązek przedłożenia trzech kazusów z zakresu teologii moralnej oraz trzech punktów do rozważań duchownych wraz z pouczeniem kapłanów o obowiązku pisemnego przedłożenia własnoręcznie pod-

⁸⁴ Congregatio cleri totius Archidiaconatus Pomeraniae, in Ecclesia Parochali Sobcoviensi, praesidente Paulo Wołucki [...] Anno Millesimo Sexcentesimo Vigésimo Secundo, celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 184.

⁸⁵ Synodus Dioeciesana Andreae Lipski Episcopi Wladislaviensis die 4 maii Anno Domini 1628 celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 188.

pisanych rozwiązań owych kazusów, na papierze jednakowego formatu, tak aby wszystkie prace można było później bez trudności złączyć w jedną całość. W tymże piśmie zwołujących kongregację dekanalną dziekan winien zwrócić się do jednego z proboszczów – w kolejności ustalonej porządkiem kurrendy – o przygotowanie, na podstawie wspomnianych punktów rozważań, półgodzinnej konferencji duchowej w języku ojczystym. Przygotowujący konferencję miał obowiązek opracować ją na piśmie i przekazać dziekanowi podczas konferencji, dziekan zaś obowiązany był przesłać otrzymany tekst na ręce biskupa. Autor egzorty pozostawał wolny od obowiązku pracy nad kazaniami i punktami rozważań⁸⁶.

Dziekana obowiązywało zwrócenie się do proboszczów – także w okólniku zwołującym kongregację – z apelem o przedkładanie na konferencji czerwcowej, na odrębnej karcie papieru, wątpliwości duszpasterskich spotykanych w pracy, trudności, przeszkód, potrzeb parafii w sprawach materialnych, informacji o zgorszeniach wywołanych szczególnie przez osoby żyjące w konkubinacie, wykaz parafian, którzy nie dopełnili obowiązku spowiedzi wielkanocnej i spisu ekskomunikowanych. Natomiast na konferencję listopadową należało sporządzić listę i podać liczbę ochrzczonych w kończącym się roku, zaślubionych, zmarłych oraz wszystkich żyjących parafian. Wreszcie dziekan obowiązany był przypomnieć, iż przed udaniem się na kongregację proboszczowie winni poinformować o tym wiernych, aby mieli oni możliwość zwrócenia się doń z ewentualnymi prośbami o uprzednie zaopatrzenie chorych sakramentami świętymi⁸⁷.

Porządek dnia kongregacji przewidywał dwie sesje – poranną i popołudniową, a między nimi obiad, podobnie jak to zobowiązywał synod biskupa Pawła Wołuckiego z 1620 r. Uczestnicy kongregacji mieli obowiązek stawić się do kościoła danej parafii o wschodzie słońca, ubrani w komżę, aby wziąć udział w śpiewanej Mszy św. rozpoczynającej zgromadzenie. Mszę św. odprawiano w intencji zmarłych biskupów włocławskich i kapłanów dekanatu; miała być celebrowana – per turnum – przez proboszczów dekanatu, nie było bowiem koncelebr. Celebransowi winni asystować dwaj inni proboszczowie, pełniąc funkcje diakona i subdiakona, ubrani w albę,

⁸⁶ Acta seu Decreta et Statuta synodalia Wladislaviensis Dioecesis MDCXXXIV, die XVI Maii, et sequentibus sancita. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 200.

⁸⁷ Tamże.

stułę, manipularz i, jeśli to było możliwe, w dalmatykę. Pozostali uczestnicy, ubrani w komże, obowiązani byli wykonywać śpiew mszalny. Gdyby jednak w świątyni było więcej ołtarzy i kielichów, winni oni odprawiać w tym czasie mszy czytane, tak jednak, aby mogły być skończone wraz z zakończeniem Mszy św. śpiewanej.

Po zakończeniu Mszy św. miejscowy proboszcz winien polecić opuszczenie świątyni osobom świeckim. Po zamknięciu kościoła dziekan miał proklamować rozpoczęcie właściwych obrad, po czym wszyscy klękali i śpiewali hymn *Veni Sancte Spiritus*, dziekan zaś – modlitwę *Actiones nostras*. Po zajęciu przez duchowieństwo miejsca w chórze kapłani dekanatu otaczali półkolem stojącego przed ołtarzem dziekana, ten zaś obowiązany był polecić odczytywanie referowanej instrukcji o kongregacjach dekanalnych. Miał ją odczytać (w całości) wskazany przez przewodniczącego zgromadzenia kapłan o doniosłym głosie. Lekturę kończyła odpowiedź słuchających: „Deo gratias”. Z kolei przewidziane było czytanie przez poszczególnych duchownych punktów rozważań ascetycznych, a następnie wygłaszanie przez jednego z proboszczów przygotowanej egzorty. Przed jej wypowiedzeniem głoszący miał zwrócić się do dziekana o błogosławieństwo.

Kolejnym punktem obrad – według statutów synodu – było odczytywanie przez poszczególnych duchownych rozwiązań kazusów z teologii moralnej. Dziekan przedkładał swoją pracę jako ostatni, a następnie zbierał od wszystkich zgromadzonych pisemne opracowania tychże rozwiązań z kazuistyki oraz punktów do rozważań.

Po skończonej sesji porannej – w południe – wszyscy uczestnicy kongregacji, zdjąwszy komże, udawali się do domu plebańskiego na obiad. Posiłek miał być skromny (złożony najwyżej z czterech dań), poprzedzony odmówieniem błogosławieństwa, połączony z czytaniem lektury duchowej. Nadużycie alkoholu w dniu kongregacji dekanalnej, nawet w nieznacznym stopniu, groziło sankcją *suspensy latae sententiae* od urzędu i beneficjum oraz sankcją zakazu wstępu do kościoła, które to kary miał deklarować dziekan jako delegat biskupi. Nadto wykroczenie to było związane z karą grzywny. Takie same kary prawodawca przewidywał na dziekana, gdyby zaniechał wspomnianej deklaracji sankcji wobec winnych⁸⁸.

⁸⁸ Tamże.

Bezpośrednio po obiedzie zakończonym modlitwą przewidziana była sesja popołudniowa, która miała się rozpocząć w godzinę po zakończeniu części porannej. Odbywała się ona w kościele, gdzie duchowieństwo najpierw było zobowiązane odmawiać wspólnie nieszpory i kompletorium. Następnie obrady rozpoczęła przemówienie dziekana wzywające do przedkładania przez zgromadzonych wątpliwości i pytań dotyczących sprawowania urzędu duszpasterskiego. Statuty synodalne przewidywały tutaj dyskusję na tematy duszpasterskie nurtujące poszczególnych kapłanów dekanatu. Odpowiedzi na zgłoszone wątpliwości miał udzielać dziekan, notariusz zaś został zobowiązany do odnotowywania w protokóle zebrania zarówno zgłoszonych pytań, jak i rozstrzygnięć dziekańskich. Po skończonej dyskusji dziekan apelował o przedkładanie przeszkód i trudności występujących w pracy duszpasterskiej na terenie poszczególnych parafii, jak również problemów proboszczów. Wobec każdej wypowiedzi miał wypowiedzieć się dziekan. Zebrany w ten sposób materiał mógł służyć pomocą w zaradzaniu zasygnalizowanym trudnościom i przeciwnościom, także na przyszłość⁸⁹.

Jako kolejny punkt porządku sesji popołudniowej statuty wskazywały na tzw. inkwizycję w przedmiocie życia i obyczajów poszczególnych kapłanów dekanatu. Na wstępie zabierał głos dziekan, uświadamiając zgromadzonym odpowiedzialność za przedkładane wypowiedzi na temat innych. Jako pierwszy opuszczał świątynię dziekan, inkwizycji zaś przewodniczył wówczas najstarszy proboszcz dekanatu, prosząc o indywidualne wystąpienia na temat osoby dziekana. Składanie zeznań przez poszczególnych kapłanów odbywało się (pojedynczo) w zakrystii. Fakty poważnie obciążające dziekana proboszcz senior obowiązany był przedłożyć w piśmie biskupowi, z zachowaniem sekretu. Po skończonym dochodzeniu na temat dziekana wchodził on do kościoła, a jeśli badanie nie ujawniło niczego nagannego, wówczas proboszcz senior mógł podkreślić jego przynioty. W podobny sposób dochodzenie dotyczące pozostałych duchownych przeprowadzał dziekan, wzywając kolejno uczestników do zakrystii⁹⁰.

⁸⁹ Tamże, s. 200-201.

⁹⁰ Tamże.

Prawodawca synodalny wskazał drobiazgowo na przedmiot inkwizycji. Pytania dotyczyły więc: noszenia przez ocenianego tonsury, odpowiedniej fryzury, stroju duchownego, odmawiania brewiarza, posiadania dokumentów wszystkich przyjętych święceń, pisma prezentacji i instytucji kanonicznej na zajmowane beneficjum, dokumentu aprobacyjnego upoważniającego do słuchania spowiedzi z odpowiednią ważnością, zatrudnienia w parafii innych osób, troski o dziesięciny i inne dobra kościelne. Zeznający odpowiadał najpierw na tego rodzaju pytania odnośnie do samego siebie, po czym był pytany o innych kapłanów, zwłaszcza w przedmiocie ich życia i moralności. I tutaj pytania były niezwykle szczegółowe, zmierzające do wykrycia wszelkich negatywnych faktów z życia osobistego kapłana, jego pracy w parafii, przestrzegania prawa, kontaktów z ludźmi, domowników domu plebańskiego itp. Odpowiedzi na zadawane pytania dziekan obowiązyany był starannie notować. Gdy ktoś został uznany za konkubinariusza, alkoholika lub dającego zgorszenie w innych dziedzinach, a przynajmniej za podejrzanego o wykroczenie, dziekan miał udzielić mu publicznie upomnienia. Trudniejsze przypadki i przestępstwa należało denuncjować ordynariuszowi. W takiej jednak sytuacji dziekan mógł oznajmić zebranym, iż pewne sprawy musi przedłożyć – na mocy swego urzędu – biskupowi, apelując do sumienia winnego kapłana o odbycie spowiedzi i poprawę życia⁹¹.

Część końcowa kongregacji dekanalnej obejmowała najpierw wolne wnioski. Zgłaszane propozycje mogły być poddawane głosowaniu, w wyniku czego dopuszczalne było podejmowanie uchwał, ale bezwzględną większością głosów. Następnie przewidziane było czytanie jednej strony rubryk mszalnych, po czym miało miejsce ćwiczenie się w poprawnym odprawianiu Mszy św. prywatnej, śpiewanej lub żałobnej, albo w poprawnym udzielaniu sakramentów św. – przez tych, których dziekan wyznaczył. Zadaniem pozostałych uczestników było uważne obserwowanie wykonujących próbne czynności liturgiczne oraz sygnalizowanie błędów. Przypadki nastrożające wątpliwości należało rozstrzygać według rubryk, gdy zaś wątpliwość pozostawała nie rozstrzygnięta, statuty polecały zgłaszać ją biskupowi⁹².

⁹¹ Tamże, s. 201.

⁹² Tamże.

Zgromadzenie kończyło odśpiewanie przez uczestników – przy biciu dzwonów – *Te Deum* oraz błogosławieństwo Najświętszym Sakramentem⁹³.

W innym statucie uchwały synodalne określały sankcję karną w wysokości 15 grzywien, składanych do kasy dekanatu, za nie usprawiedliwioną absencję na kongregacji⁹⁴.

Po skończonej kongregacji dziekan oraz notariusz byli obowiązani do przygotowania akt posiedzenia (protokołu) i ich podpisania, opatrzenia pieczęcią oraz wysłania do kurii biskupiej, wraz z rozwiązaniami kazusów z teologii moralnej i odpowiedziami na punkty z asetyki. Po zapoznaniu się przez biskupa lub jego oficjałów z otrzymanym materiałem, zwłaszcza przedłożonymi wątpliwościami i pytaniami, dziekan mógł spodziewać się urzędowej odpowiedzi⁹⁵.

Traktując o kongregacjach dekanalnych biskup Łubieński nakazywał przeprowadzenie podczas tego rodzaju spotkań – co trzy lata – wyboru nowych lub potwierdzenia dotychczasowych urzędników w dekanacie, a mianowicie: notariusza, dwóch asesorów, czyli doradców dziekana oraz skarbnika. Wyboru należało dokonywać większością głosów.

Gdy chodzi o notariusza, to statuty polecały wybierać kapłana o dobrym charakterze i odpowiednich kwalifikacjach umysłowych. Zadaniem tego urzędnika miało być staranne i wierne prowadzenie akt kongregacji, wystawianie odpowiednich świadectw dla kandydata do święceń, obecność – w miarę możliwości – przy obejmowaniu w posiadanie przez kapłanów dekanatu powierzonych im beneficjów, sporządzanie inwentarzy przedmiotów po śmierci duchownych, zwłaszcza gdy nie zostawili testamentu. Wynagrodzenie za tego rodzaju pracę miały stanowić darowizny biskupa z rzeczy będących w jego gestii po zmarłych kapłanach, jak również sześć grzywien srebra miesięcznie z puli wpłat karnych pobieranych od nieobecnych na kongregacjach czy też składanych, także w formie kary grzywny, za inne wykroczenia⁹⁶.

Na asesorów dziekana biskup polecał wybierać wzorowych i cieszących się poważaniem duchownych. Ich zadaniem było wspiera-

⁹³ Tamże.

⁹⁴ Tamże, s. 231.

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ Tamże.

nie dziekana w spełnianiu jego urzędu oraz szczególnie z nim współpraca we wdrażaniu w życie statutów synodalnych. Asesorom przyznano precedencję na wszystkich zgromadzeniach dekanalnych, po dziekanie i notariuszu.

Skarbnikiem dekanatu mógł zostać wybrany kapłan obdarzony zaufaniem. Do obowiązków tego urzędnika miała należeć piecza nad kasą dekanatu, którą stanowiły pieniądze z egzekwowania kar grzywny za absencję na kongregacjach oraz za inne wykroczenia. Sumy te były przeznaczone na potrzeby dekanatu. Jeden z kluczy do kasy, wraz w wykazem sum, powierzano dziekanowi, drugi zaś skarbnikowi, natomiast suma kasy miała pozostawać u dziekana. Do wspomnianych potrzeb dekanatu, którym mogła służyć kasa, ustawodawca zaliczał: wydatki poniesione przez delegatów dekanatu udających się do kurii biskupiej z aktami kongregacji dekanalnych lub pismami, pomoc dla proboszczów dotkniętych klęską żywiołową lub kradzieżą⁹⁷.

Zaprezentowany szczegółowo program kongregacji dekanalnych jakie określał w statutach synodalnych biskup Maciej Łubieński dyktowany był troską o wprowadzanie dyscypliny kościelnej wśród duchowieństwa. Prawodawca – ponawiając zarządzenie biskupa Andrzeja Lipskiego z synodu w 1628 r.⁹⁸ – zobowiązywał kapłanów do całkowitego posłuszeństwa dziekanom. W przypadkach niesubordynacji i stwierdzonego uporu, nadmieniały statuty, winni mieli być ukarani przez biskupa, stosowanie do ciężkości wykroczenia⁹⁹.

Zakończenie

Powyższe obowiązki i zadania, tak liczne i wymagające od dziekanów wysiłku i zaangażowania, dobrze realizowane, gwarantowały – zdaniem prawodawców synodalnych – wzrost karności, moralności i dyscypliny wśród duchowieństwa, odnowę duszpasterstwa, a także wprowadzanie w życie parafialne przepisów prawa powszechnego i diecezjalnego. Należy podkreślić, że przede wszystkim synody: biskupa Stanisława Karnkowskiego (1568 r.) i biskupa Hieronima Rozrażewskiego (1585, 1586, 1589 i 1598 r.) oraz syno-

⁹⁷ Tamże.

⁹⁸ Synodus Dioecetana Andreae Lipski Episcopi Wladislaviensis die 4 maii Anno Domini 1628 celebrata. Z. Chodyński, Statuta synodalia, s. 188.

⁹⁹ Tamże, s. 232.

dy biskupów: Pawła Wołuckiego (1617, 1620 i 1622 r.), Andrzeja Lipskiego (1628 r.) i Macieja Łubieńskiego (1634 r.) miały decydujący wpływ na kształt urzędu dziekańskiego w diecezji wrocławskiej, jego funkcjonowanie i zadania jakie spełniał dla ożywienia duszpasterstwa i reformowania Kościoła.

Wśród ukazanych zadań i obowiązków dziekanów bardzo ważną rolę i znaczenie miały kongregacje dekanalne. Przez wszystkie podejmujące to zagadnienie synody wrocławskie doby potrydenckiej, zostały uznane za ważne narzędzie kształtowania dyscypliny kościelnej wśród duchowieństwa. Prawodawcy synodalni, nawiązując do przepisów Soboru Trydenckiego, do *Pastoralnej* kardynała Maciejowskiego oraz do postanowień synodów prowincjalnych, zobowiązywali dziekanów do regularnego zwoływania zebrań duchowieństwa dekanatu dwa razy w roku i szczegółowo określali przebieg, rolę i zadania tych zgromadzeń dekanalnych. Poświęcając im w uchwałach synodalnych wiele miejsca zdawali sobie sprawę, jak znacząca może być ich rola w odnowie duszpasterstwa i podniesieniu karności kościelnej duchowieństwa.

Analizując wrocławskie ustawodawstwo synodalne można dostrzec w nim pewną ciągłość, gdy chodzi o treść dyspozycji statutów. Biskup Stanisław Karnkowski, gorący zwolennik wprowadzania reformy trydenckiej w życie Kościoła wrocławskiego, na swoim pierwszym synodzie w 1568 r. inicjował kongregacje dekanalne jako zebrania gromadzące duchowieństwo, na których dziekan miał prawo egzaminować duchowieństwa dekanatu z nauki i życia oraz obowiązek przekazywać potrzebne wiadomości z teologii i prawa. Zaslugą biskupa Hieronima Rozrażewskiego było reaktywowanie struktur dekanalnych, odrodzenie i podniesienie rangi urzędowi dziekańskiemu, a także szczegółowe określenie zadań i obowiązków dziekanów, w tym i łączących się z kongregacjami. Na bazie norm prawnych tych dwóch biskupów budowali przepisy prawne odnoszące się do urzędu dziekańskiego, struktur i kongregacji dekanalnych oraz je uszczegóławiali biskupi: Paweł Wołucki i Andrzej Lipski.

Niewątpliwie najszerzej zajął się kongregacjami dekanalnymi biskup Maciej Łubieński na synodzie w 1634 r. Jego zarządzenia zawarte w uchwałach synodalnych można nazwać instrukcją o tych zebraniach, aczkolwiek nigdy zarządzeń tych tak nie nazywano

Można zatem stwierdzić, iż reforma trydencka na odcinku odnowy i ożywienia struktur dekanalnych, m.in. dzięki wzmocnieniu

urzędu dziekańskiego, określeniu jego obowiązków i zadań oraz dzięki kongregacjom dekanalnym, znalazła właściwe zrozumienie we wrocławskim ustawodawstwie synodalnym. Należy przypuszczać, że w drugiej połowie XVII wieku i później, po ustaniu działalności synodalnej w diecezji wrocławskiej, tak jak to było w innych diecezjach¹⁰⁰, urząd dziekana nadal rozwijał się i odgrywał ważną rolę w duszpasterstwie, a wraz z nim kongregacje dekanalne.

Decanal congregations against a background of tasks and duties of deans in synod legislation of wrocławek diocese in post-trident period

Synod legislators from Włocławek, while determining in detail the rights and duties of the deans, wanted them to guarantee increase of discipline, morality and ethics amongst the priesthood as well as to contribute to revival of priesthood and were the tool of introduction into parish life the common, provincial and diocesan law. First of all, the following synods: bishop's Stanisław Karnkowski (1568) and bishops's Hieronim Rozrażewski (1585, 1586, 1589 and 1598) as well as synods of bishop's: Paweł Wołucki's (1617, 1620 and 1622), Andrzej Lipski's (1628) and Maciej Lubieński's (1634) had decisive influence on form of dean's office in Włocławek diocese, its functioning and tasks.

Amongst the tasks and duties of the deans, decanal congregations had very important role and greatness. They were considered as important tool of forming church discipline amongst the priesthood by all Włocławek's synods post-trident period undertaking this subject. Synod legislators, referring to regulations of Trident Council, to Pastoral of cardinal Maciejowski and to resolutions of provincial synods, had obliged the deans to regular conventions of decanate priesthood assemblies two times a year and they determined in detail the course, role and tasks of these decanal assemblies. By paying big attention to them in synod's resolutions, they realized, how significant they role can be in revival of priesthood and increase of priesthood church discipline.

Analyze of Włocławek synod legislation allows to notice in it certain continuity, when we are talking about the contents of statutes dispositions. Bishop Stanisław Karnkowski, a big protagonist of introduction of Trident reform into Włocławek Church life, on his first synod in 1568 had initiated decanal congregations as meetings that gather priesthood, on which the dean was entitled to examine the decanate priesthood from education and existence and he had a duty to devolve neces-

¹⁰⁰ Zob. M. Przybyłko, *Urząd dziekana*, s. 77-148 i 203-239.

sary knowledge from theology and law. Merit of bishop Hieronim Rozrażewski was reactivation of decanal structures, revival and increase of the range of dean's office as well as detailed determination of tasks and duties of deans, including those which are referring to congregations. On the base of legal norms of these two bishops, the following bishops: Pawel Wolucki and Andrzej Lipski had built legal regulations referring to dean's office, structures and decanal congregations and also they had made more detailed.

Bishop Maciej Lubieński, on synod in 1634, took care of decanal congregations to the highest extent. His directives included in synod's resolutions can be called instruction for these meetings, however those directives were never caaled that way.

It should be admitted that Trident reform within the range of revival and stimulation of decanal structures, amongst the others, thanks to reinforcement of dean's office, determination of its duties and tasks and thanks to decanal congregations, found the appropriate understanding in synod legislation in Wloclawek. It should be also supposed that in the second half of XVII century and later, after cessation of synod activity in Wloclawek diocese, dean's office has been still developing and it played important role in priesthood and decanal congregations along with it.